

ECOURI LITERARE CLASICE ÎN CULTURA JURIDICĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU¹

Ca material pentru studiul comparativ al motivelor literare și pentru cunoașterea rolului culturii antice în dezvoltarea noastră culturală, mi se pare interesant să semnalez trei referințe literare clasice într-un domeniu neașteptat, acela al vechiului drept românesc.

I. *Un motiv horatian*. Ms. gr. nr. 1195 al Academiei R.P.R. conține versiunea din 1777 a Manualului de legi (Νομικὸν πρόχειρον) al lui Mihail Fotino (Fotinopoulos)², a cărui carte a IV-a cuprinde «Obiceiurile locale ale Principatului Ungro-Vlahiei și unele legi împărtășești, care obiceiuri sunt în vigoare ca legi, din cauza vechimii».

În titlul VI al acestei cărți, § 7 prevede că cel îndreptățit să răscumpere un țigan vîndut unui străin de cercul protimitarilor are 30 de zile, socratite de cînd a aflat de vînzare, pentru a jura că nu știuse de vînzare în momentul săvîrșirii ei. Dispoziția se încheia cu următoarea explicație a scurtului termen, acordat în acest scop:

«...de vreme ce cele de sine mișcătoare fiind muritoare, nu sunt cuprinse în legile protimisisului³, adică să rămînă nevîndute multă vreme, afară de aceea că sunt — cum s-a spus — supuse morții, care vine fără termen și pe neașteptate»³.

¹ Pentru amânunte, a se vedea nota noastră din Studii, nr. 6/1961 și studiul din S.M.I.M., V, 1962. Versiunea din 1777 reprezintă tipul III al Manualului, mult diferit de cele două anterioare (1765 și 1766; acesta din urmă editat de Pan. I. Zepos, la Atena, 1959, după ms. gr. 1697 al Arhivelor Statului din Iași).

² Protimisisul bizantin, familiar lui Fotino, se aplica numai la imobile, nu și la țigani — «lucruri» de sine mișcătoare — ca în dreptul românesc obișnuelnic de care Fotino se ocupă în c. a IV-a. De aceea, considerind aplicarea protimisisului la țigani, ca ceva exceptiional, autorul Manualului justifică termenul de 30 de zile prin ceea ce această formă avea neobișnuit față de «legea protimisisului», adică față de figura originară și fundamentală a instituției.

³ Am dat traducerea lui C. A. Spulber, *Basiliques et Coutume romaine*, în Bull. de la Sect. hist., Acad. Rom., XXVI, 1, 1945, p. 135, care se referă la textul din «Suplimentul» juridic din *Istoria Țării Românești* publicată de Frații Tunusli. Pentru identitatea acestui text cu acela al lui Fotino, necunoscută de Spulber, vezi studiul citat în nota 1. Ambele texte vor apărea în «Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc nescris» a Institutului de Istorie al Academiei R. P. R. (trad. Vasile Greco și Gh. Crontă).

Manualul lui Fotino fiind folosit la redactarea *Pravilniceștii Condici* a lui Al. Ipsilante (1780), dispoziția la care ne referim a trecut în cap. XXXVI § 9 al *Condicei*, unde pasajul în discuție este astfel redat: « de vreme că cele din sineș mișcătoare, muritoare fiind, nu să coprindă întru prelungirea pravililor de protimisis, adică spre a rămânea nevîndute în multă vreme, fiindcă după cum s-au zis, sunt supuse morții, care moarte fără de soroc și fără de veste vine »¹.

Mihail Fotino ², mare paharnic și marele grămătic al lui Ștefan Racoviță (1764 – 1765), « consul al filozofilor », adică rector al înaltei școale grecești din Constantinopol, avea o vastă cultură juridică și literară. În tradiția retorică a tehnicii legislative bizantine și a concepției didactice despre norma de drept feudal, el n-a putut, redactând această dispoziție a *obiceiului pământului*, să nu asocieze, de ideea de moarte din textul juridic propriu-zis, o reminiscență literară, pe care nici un legiuitor modern nu s-ar gândi să-o introducă într-un text de lege. În memoria lui Fotino, motivul putea să fi rămas din lectura unui autor elin sau bizantin. Știm însă că avea în biblioteca lăsată moștenire fiului său, discursurile lui Cicero ³. În perioada de care ne ocupăm, intelectualitatea fanariotă din principate apare cîști-gată unei crescînd valorificări a clasicismului de limbă latină, ceea ce se va oglindî în curînd prin locul important pe care limba latină îl detine în organizarea școlilor, introdusă de Al. Ipsilanti în 1776 ⁴. Motivul *morții care se apropie fără termen și pe neașteptate*, horațian prin excellentă, poate fi, la Fotino, rezultatul unui contact direct cu opera lui Horațiu, după cum poate reprezenta numai circulația unei teme devenită bun comun ale unci culturi clasicizante.

II. Cu doi ani înainte de data copierii Manualului de legi citat, apar în Țara Romînească o serie de importante hrisoave ale lui Al. Ipsilante. În condițiile înnoitoare create prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, într-un moment cînd descompunerea relațiilor feudale se accentua – acest domnitor păsea astfel la realizarea unei politici legislative, care culminează prin publicarea, la 1780, a *Pravilniceștii Condici*.

Acestor hrisoave – de care se ocupă Atanase Comnen Ipsilante, Dionisie Fotino și alți istorici ai activului reformator – le acordă o atenție deosebită fostul mare ban Mihail Cantacuzino ⁵ (mort în Rusia, unde se stabilește în primăvara anului 1776) în Cronica sa grecească, păstrată în două copii la Acad. R.P.R. (ms. gr. 916, copiat la 30.1.1776, și nr. 917), care, împreună cu un supliment juridic și alte materiale ce nu se află în aceste manuscrise, va deveni celebră *Ιστορία τῆς Βλαχίας πολιτική καὶ γεωγραφική* etc., editată la Viena în 1806 de Frații Tunusli (trad. de G. Sion în romînește, 1863).

În această Istorie ⁶, găsim reprobus hrisolul din dec. 1775 al lui Al. Ipsilanti, prin care se confirmă alte hrisoave de reformă din același an și în care citim urmă-

¹ Vezi *Pravilniceasca Condică*, ediție critică, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 148. În *Supliment* și în *Ms. gr. 1195*, textul grecesc este identic cu cel din *Pravilniceasca Condică*.

² Vezi N. Iorga, *Istoria lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, II, 1901, p. 444–445 și Introducerea lui P. I. Zepos la recenta ediție (Atena, 1959) a Manualului de legi al lui M. Fotino, și studiile acolo citate.

³ Vezi N. Iorga, *Pedagogia unui jurisconsult fanariot din București la 1780*, în *An. Acad. Rom.*, M.S.I., S. III, t. XII, 1932, p. 219–224.

⁴ Vezi mai jos.

⁵ Vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XVIII*, II, p. 117–131, și III, 1, ed. 2, 1933, p. 122–136; C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 5–9.

⁶ *Istoria Țării Romînești*, 1863, p. 120–122.

toarele fraze: « luînd învățatură de la înțeleptul roman (Euniciu) carele a zis: « se învinge orișice prin voință și prin stăruință »... ; « luînd aminte noi și la artele libere (liberale, n.ns.), și văzind cît de mare lipsă este de acestea aice, și judecind domnia noastră cît de folositoare trebuie să fie ele pentru cultura țării și a locuitorilor, încit unul din învățați a zis că: « artele libere răspindindu-se, îndulcesc viața unui popor și nu-l lasă a se sălbătici » (Ovidiu).

Citatul din Ovidiu este o parafrază a unui distih din cartea a II-a a Ponticelor, unde figurează într-o epistulă (a IX-a), pe care C. H. Weise, de pildă, în editia Tauchnitz, vol. III, 1878, o socotește opera unui imitator, ca și epistolele 3–6 și 8–9 ale aceleiasi cărți:

*Adde, quod ingenuas didicisse fideliter artes
emollit mores, nec sinit esse feros.* (v. 47–8).

Motivul este, în orice caz, profund ovidian și se regăsește în alte trei locuri, în opera poetului:

*Artibus ingenuis, quarum tibi maxima cura est,
pectora mollescunt asperitasque fugit.* (Ex Ponto, I, VI, 7–8).

*Scilicet ingenium placida molitur ab arte
et studio mores conuenienter eunt.* (Ars amatoria, III, 545).

Ingenium nobis molle Thalia facit. (Heroides, XV, 84).

Nu ni se pare inutil să notăm că maxima privind rolul civilizator al poeziei și, în general, al artelor liberale face parte din acele *sententiae Ovidianae*, transpuse liber în versuri germane de sasul transilvănean Valentin Frank von Frankenstein, la 1679; este maxima nr. 3 din culegerea citată mai jos, publicată cu un erudit comentariu și cu indicarea surselor fiecărei maxime, de Dr. Egon Hajek, la Sibiu, în 1923. Mai semnalăm, de asemenea, extinderea acestei maxime, în hrisovul lui Ipsilanti, la artele aplicate și chiar la simplele meserii și meșteșuguri, care nu intrau în noțiunea sclavagistă sau feudală de *artes ingenuae*, dar care, prin importanța vitală pentru dezvoltarea economică a țării la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, încețau de a mai fi prezentate, ideologice, drept o categorie inferioară de îndeletnire socială.

Cine este însă enigmaticul *Euniciu*, din primul citat care, la prima vedere, amintește pe virgilianul *labor omnia vicit improbus*¹? Răspunsul ni-l dă textul paralel al hrisovului, reprodus într-o formă identică de Dionisie Fotino², dar care în traducerea lui Gh. Sion sună puțin diferit³: « luînd învățatură de la acel înțelept roman (Seneca) ce zicea că orice se învinge prin nestrămutata sărăcire și bună-voință ». Din această comparație rezultă că în 1863, traducind *Istoria* din 1806, G. Sion nu și-a mai adus aminte de traducerea lui din 1859, și a redat pe misteriosul Εὐνῆκας din textul grecesc⁴, prin Euniciu.

Referință la Seneca, din hrisovul original, reprodusă exact de D. Fotino și, într-o formă ușor coruptă, de copiștii celor două manuscrise ale Cronicii lui M. Cantacuzino, este corectă. Maxima citată în hrisov redă un pasaj din *De ira*, II, 2, 5:

¹ *Georg.*, I, 145–146.

² *Ιστορία τῆς πάλαι Δακίας*, III, Viena, 1818, p. 559 care dă, corect, Σενέκας.

³ *Istoria generală a Daciei*, III, trad. G. Sion, 1859, p. 324–325.

⁴ Ed. Tunusli, Viena, 1806, p. 231. — MSS. GR. 916 și 917, citate, dau ὄβιδιος (sic; f. 113^r, respectiv f. 109^v) și στινῆκας (sic; ms. 916, f. 112^r), συνῆκας (sic; ms. 917, f. 108^v).

pertinacia impedimentum omne transscendit ostenditque nihil esse difficile cuius sibi ipsa mens patientiam indicaret (ed. Fr. Haase, Teubner, 1881). Maxima avea o circulație curentă în cultura vremii și figurează în cunoscuta antologie publicată în 1555 de Erasm sub titlul *Lucii Annei Senecae Cordubensis Flores siue Sententiae insigniores* (p. 185).

Mai trebuie remarcat că în textul grecesc al lui D. Fotino se găsește și referința la Ovidiu, dar ea a dispărut în traducerea lui Gh. Sion: «... și judecind domnia mea că este de neapărată trebuieță a se înmulții, am rănduit o societate (comisie, n.ns.) deosebită a opt boieri cari să se ocupe de pricinile tuturor mese-riilor și ale rufeturilor, și îndeosebi de orice invenționi noi și orfnduele bune ce pot fi spre folosul și podoaba patrici, precum poduri, cișmele, și alte lucruri folo- siteoare¹».

În fine, constatăm că motivul pus la 1775 sub autoritatea lui Ovidiu se regăsește, fără referință savantă, și sub o formă aproximativă, în hrisovul din 24.V.1803 al lui Alex. C. Moruz: «fără învățătură cu toate pravilile, fără a simți oamenii vor căde în cele mai necuvioioase fapte, căci tot omul fără învățătură și fără cuvintare, dîndu-se cu totul patimilor, se face mai sălbatec decât toate fiare, iar cel cu învățătură... patimile sale le pune la buna orfnduială și în lucrare spre bine...»².

Față de explicațiile date mai sus asupra momentului cultural³ din ultimele decenii ale sec. XVIII, și asupra tehnicii legislative a vremii, nu ne putem mira de apariția acestor citate clasice latinești⁴. Totuși, pentru viața și cariera contradictorie a poetului iubirii și exilului este interesant să-l vedem – în plină descom-

¹ Aici, Gh. Sion, traducind liber, a suprimat totodată aforismul citat sub autoritatea lui Ovidiu și numele acestuia, dar îl va menține, în 1863, cînd va traduce același text în *Istoria editată de Frații Tunusli. Omitterea lui Ovidiu, de la Sion, a trecut la Xenopol, Ist. Rom., IX, p. 171.*

² *Uricariul*, III, p. 25.

³ Despre organizarea învățămîntului limbii latine sub Ipsilanti, vezi N. Iorga, *Ist. Rom.*, VII, 1938, p. 331; V. A. Ureche, *Ist. Rom.*, 1774–1786, p. 83–89 (textul hrisovului). Din cele 3 cicluri de cîte 3 ani ale învățămîntului, latina se preda în ultimele două. Profesorul de matematici, la nevoie, putea preda în limba latină. La baza învățămîntului filozofic era pus însă Aristotel.

Apariția elementelor de cultură clasică latină în plină perioadă fanariotă nu trebuie să surprindă. Cu toată strălucirea aparentă a culturii bizantine, semnele de oboseală și de dezafectare a ei în Tările romîne, în raport cu marile transformări istorice ale vremii, devin tot mai vădite. Unul din aceste semne este și faptul că *forme de clasicism latin, assimilabile într-un context nou*, legat de o cultură burghezo-capitalistă, trece treptat, înaintea vechilor tradiții și forme bizantine. Or, în nici un domeniu, această substituire nu a fost mai vizibilă decât în drept, chiar pînă la implantarea în Principate a școlii filologice și istorice ardelene (cu repercuziuni echivalente și în domeniul dreptului). Pentru expresia acestui curent în formăția intelectuală și în opera lui Andronache Donici, în Moldova, a se vedea nota finală. Înaintea acestui moment, în Țara Romînească, procesul la care ne referim se leagă în bună măsură de personalități străine, ca Sulzer, Horváth, Raicevici, a căror acțiune însă era determinată de realitățile locale, care explică și rezultatele istorice la care s-a ajuns.

⁴ Fenomenul nu este nici izolat, nici specific culturii juridice. Astfel în prefata *Mineiului* pentru luna ianuarie 1779 (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, II, p. 233, nr. 420), autorul ei (episcopul Chesarie), vorbea de «vîntul australui»; în *Mineiul* pe luna februarie 1779, tradus de autorul prefetei citat (*ibid.*, p. 237, nr. 421), este amintit chiar *Ovidiu* în legătură cu etimologia cuvîntului *februarie* (*februa* = «toate acelaia ce să făcea pentru curătenie»), iar în cel pentru luna noemvrie 1778 (*ibid.*, p. 227, nr. 415) se vorbea de «persoană» («La toată persoana ce se va îndeletnici a ceti»), formulă ce se transmite în publicațiile anilor următori). În *Mineiul* pe luna aprilie 1780 (*ibid.*, p. 254, nr. 433) apare *Apollonu*, în cel pe luna mai 1780 (*ibid.*, p. 257, nr. 434), întocmit de episc. Filaret, se vorbește de senatorii români

punere a feudalismului românesc¹ — asociat ca «învățat», la măsurile legislative menite să favorizeze dezvoltarea «artelor liberale», într-un sens care în curind va lua un caracter vizibil capitalist — în țara pe al cărui sol și-a petrecut exilul, scriindu-și partea adâncă și dramatică a operei sale de poet².

În rindurile elementelor care, prin poziția lor de clasă, se vor ridica împotriva obscurantismului feudal, a exploatarii și a abuzurilor de care orinduirea feudală era legată, enunțarea și răspândirea unor concepții morale de factură iluministă, ca cele de mai sus (puse la nevoie sub autoritatea antichității clasice romane și eline) constituiau desigur o armă de luptă care, la vremea sa, a putut avea laturi progresiste³. Materialul juridic însă în care găsim referințele citate arată că vîrfu-

Maioresu și Iunioresu, pentru a explica — fantezist — numele lunilor *mai* și *iunie*, ce le erau consacrate, la origine (cf. și p. 260, nr. 435, *Mineul* pentru iunie). În luna iulie (*ibid.*, p. 263, nr. 436) se explică termenul de *cuniculă*, prin jertfele de căini (roșcați) pe care vechii români le făceau pentru a opri căldurile (atribuite influenței constelației Marelui Cîine, din care făcea parte steaua Canicula = Sirius). Ideea romanității poporului român era puternic exprimată în prefața *Mineului* pentru luna dechemvrie 1778. Față de apariția cuvîntului persoană, la 1779, nu mai putem socoti ca o inovație neologistică de ordin juridic, folosirea lui (*persoană, personalnic*) ca termen tehnic în traducerile de legi austriace ale lui I. Budai-Deleanu și în Codul Calimach.

O interesantă indicație asupra orientării culturale în Țara Românească la finele sec. al XVIII-lea și începutul celui următor, găsim în însemnările autobiografice ale lui Zilot Romînul (care însă, ca jurist, rămîne legat de bizantinismul cu tendințe iluministe al lui Mihai Fotino, al cărui Manual din 1766 Zilot îl copiază, îmbogățind codexul — ms. gr. nr. 378 al Bibl. Acad. R.P.R. — cu un poem dedicator propriu, semnat Ioan Ștefan), atunci cînd arată că în familia lui erau «unii parte bisericească, preoți, duhovnici vestiți, clerici la scaunul Mitropoliei aleși, alții dascăli slavoni și rumâni, și mai toți adăpați oareșice și de latinească și de grecească» (Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca fanarioșilor*, 1884, p. 1–2; Gr. G. Tocilescu, în Rev. pentru Iстorie, Arh. și Filol., an. III, vol. V, 1885, p. 62).

Pentru istoricăi culturii clasice în Țările Române nu este, poate, lipsit de interes să amintim că în această perioadă o traducere franceză din *Tacit* a fost pe punctul să vadă lumina tiparului în Moldova, unde Sénac de Meilhan a executat din ordinul lui Potemkin această traducere, pe care i-a dedicat-o, urmînd să fie tipărită la Iași, ceea ce n-a mai avut loc. «Ce sera singulier d'imprimer *Tacite* en Moldavie», exclama traducătorul în fața lui Potemkin, aşa cum povestește singur în carte sa despre generalism (citat de Ed. Daniel Clarke, *Voyages en Russie* etc., II, 1812, p. 390; comp. V. A. Ureche, *Ist. Rom.*, 1774–1786, II, 1892, p. 166–167). În arhiva rămasă după Potemkin, unul din cercetătorii noștri în U.R.S.S. ar putea încerca să găsească manuscrisul necunoscut al traducerii.

În 1813 și 1814, *Elegiile* lui Vasile Popp publicate la Viena aveau ca *motto* cîte un vers ovidian (I. Bianu-D. Simionescu, *Bibl. rom. veche*, IV, 1944, p. 136 și 139, nr. 370 și 383).

¹ Pentru soarta lui Ovidiu în cultura română, a se vedea N. Lascu, *Ovidiu în România*, în «*Publius Ovidius Naso*», Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 354 și urm. (începînd cu Miron Costin și D. Cantemir); Toma Vasilescu și colab., *P. Ovidius Naso*, Bibl. Centr. de Stat, 1958.

² În cultura feudală, «gînditorul» Ovidiu trecea adesea înaintea poetului. La Sibiu în 1679, Valentin Frank von Frankenstein alcătuia o *Hecatomba Sententiarum Ovidianarum* etc. la care ne-am referit mai sus, din care săse erau redate în versuri românești (cf. N. Iorga, *Studii și Doc.*, XIII, p. 6–8; A. Veress, *Bibl. rom.-ung.*, I, 1931, p. 119; N. Marinescu, în *Revista Clasică*, IV–V, 1932–3, p. 292–4).

În ale sale *Observații* etc. (Viena, 1787, p. 166), Ienăchiță Văcărescu cita pe Ovidiu înaintea lui Virgiliu («lăudătoare și faimoasele alcătuiri ale lui Ovidie și Virgilie»).

³ În ultimul deceniu al sec. XVIII, Mitropolitul Iacob II Stamate, după ce declară că «însuși firea de va vorbi cîndva, ca să arăte cele ce se lucrează într-însa, nu ar vorbi în altă limbă, fără numai în cea cînească», reclamă totuși în Moldova și un învățămînt în limba latină, cu următoarea motivare: «După cum zice adâncul Monteschiu, toate cele ce sunt au pravile... și omul are pravile sale... Sînt dar trebuie oamenilor spre împărtășirea pravililor, dar învățătura pravililor este ascultătoare, și grea la paradosire. Drept aceea dar este trebuință să fie și dascăl de pravile în școală. Apoi cine nu stie că spre înțelegirea pravililor, este

rile clasei dominante feudale foloseau demagogic astfel de concepții înaintate: pe de o parte, ele își continuau sălbatica exploatare feudală, pe de altă parte, puneau sub egida «învățatului» Ovidiu și a lui Seneca, devenit Euniciu, o politică reformistă de așa-zisă reducere a sălbăticiei la care interesele lor de clasă îi împiedicau să renunțe, înainte de a fi răsturnate prin lupta revoluționară a maselor populare.

КЛАССИЧЕСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОТКЛИКИ В ЮРИДИЧЕСКИХ ТРУДАХ ВАЛАХИИ В КОНЦЕ XVIII ВЕКА

РЕЗЮМЕ

Автор указывает на наличие в неизданной греческом Νομικὸν πρόχειρον, написанием в 1777 г. Михаилом Фотино (Фотинопулос), одного горациева мотива, текстуально воспроизведенного Александром Ипсиланти в «Pravilniceasca Condică» (1780 г.) в 36-ой главе («все движимое . . . подлежит смерти, которая без срока и неожиданно наступает»). В грамоте от декабря 1775 года, данной тем же Ипсиланти (грамота воспроизведена в «Истории Валахии» Михаила Кантакузино, изд. Тунусли 1806 г., и в «Истории Дакии» Дионисия Фотино, изд. 1818 г.), автор настоящей статьи обнаружил наличие двух изречений, приписанных: первое — «известному мудрецу» Сенеке (у Кантакузино, Συνῆκας и, по ошибке переписчика, у Тунусли, и в переводе Т. Сиона 1863 г., Εὐνῆκας — Euniciu), второе же — Овидию, «одному из мудрецов» (смотри: Сенека, *De ira*, II, 12, 5 и Овидий, *Ex Ponto*, II, 9, 47—8).

К этим классическим откликам, оставшимся незамеченными, автор прибавляет несколько документальных данных, которые освещают интерес, проявляемый в ту эпоху к латинскому классицизму, и, в первую очередь, к римскому праву на латинском языке. Это течение, характерное для процесса феодального разложения в румынских княжествах, имеет двойную классовую

trebuie totare limba latinească . . . și spre îndreptarea și împodobirea limbii Moldovinești, deci . . . dascalul de limbă latinească . . . fără dânsul nu se poate» (*Uricariul*, III, p. 19—20).

Unul din rezultatele nouului curent este formarea, în țară, a unui jurist de seamă, ca Andronache Donici, cunoșător al limbii latine și al dreptului roman de limbă latinească. Cunoșeuta introducere a Manualului său juridic (a se vedea ediția critică, Ed. Acad. R.P.R., 1959) o dovedește cu prisosință. Dar aici chiar ideile de drept natural care la Cicero, mult citat de Donici, aveau un conținut conservator și chiar reacționar, erau acum enunțate de juristul moldovean într-un context, legat de ideologia junsnaturalistă, antifeudală, a burgeziei în ascensiune.

În Țara Românească, sub Caragea, se creează o catedră de limba latină și Ladislau Erdeliotul se oferă să predea dreptul în latinește.

Dar iată în Moldova, la 1.I.1828, anafora epitetiei Școalelor, semnată de Veniamin Costache, cerea înființarea unui curs de filozofie și de pravile în limba țării, amîna organizarea învățămîntului limbii eline pînă «ce se va mai ușura casa școalei de sarcina cheltuelelor» și propunea ca în gimnaziu «să se învețe cu deplinătate limba latinească, maică limbii noastre, care și de cără neamuri se învăță, ce nu au legătură cu ea, decit a temelnicilor sale științe, precum și la toată megesita Rosie și Țara Românească se urmează» (*Uricariul*, III, p. 36—37, întărită de Ioan Sandu Sturza, la 28.III.1828, p. 175—177).

роль. Господствующий класс пользовался им в реформистских целях (неискренних, когда они не преследовали укрепления собственных позиций), тогда как передовые элементы использовали его в целях культурного обновления, ставшего необходимым вследствие экономических изменений, отраженных в медленной и неодинаковой кристаллизации капиталистических отношений внутри феодального общества.

ÉCHOS LITTÉRAIRES CLASSIQUES DANS LA CULTURE JURIDIQUE DE LA VALACHIE À LA FIN DU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur signale la présence — dans le texte grec inédit du *Manuel des Lois* (l. IV, t. 6, § 7), rédigé en 1777 par Michel Fotino (Fotinopoulos) — d'un motif horatien, textuellement repris par Al. Ipsilanti au ch. XXXVI, § 9 de son code de 1780 [« car les choses se mouvant par elles-mêmes... sont sujettes à la mort, qui vient sans délai (fixé à l'avance, n.n.) et inopinément »]. Dans une chrysobulle de déc. 1775 d' Al. Ipsilanti [reproduite dans l'Histoire de Valachie de Michel Cantacuzène (ed. Tounousli, 1806) et dans l'Histoire de Dacie, 1818, de D. Fotino, les deux en néo-grec], l'auteur a retrouvé deux maximes, l'une placée sous l'autorité de Sénèque, « ce sage romain » [chez Cantacuzène, Sinêkas et, par erreur de copiste, dans l'édition Tounousli, Eunêkas], l'autre sous celle d'Ovide, « l'un des sages ». La première est une transposition directe de Sénèque, *De ira*, II, 12, 5; la seconde fait mention des « arts libéraux dont la diffusion adoucit la vie d'un peuple et l'empêche de redevenir sauvage », thème ovidien par excellence (voir *Ex Ponto*, II, 9,47—8).

A ces échos classiques passés inaperçus, l'auteur ajoute un certain nombre de renseignements qui mettent en lumière l'intérêt croissant de l'époque pour le classicisme latin, et tout d'abord pour le droit romain d'expression latine. Ce mouvement caractéristique pour le processus de décomposition féodale dans les pays roumains, a une double fonction de classe. Il a été utilisé à la fois par la classe dominante à des fins de réformes hypocrites, lorsqu'elles ne visaient pas la consolidation de ses propres positions, et par les éléments avancés, pour un renouveau culturel, rendu nécessaire par les transformations économiques qui se reflétaient dans la lente et inégale cristallisation des relations capitalistes à l'intérieur de la société féodale.